

Лекція 10-11. Тема. Демократія. Вибори та виборчі системи.

План лекції

1. Поняття, сутність та типологія демократії.
2. Основні критерії, принципи та риси демократичної організації суспільства.
3. Особливості становлення і розвитку демократії в Україні.
4. Вибори: поняття, принципи.
5. Типологія виборчих систем.

Література:

1. Баранівський В.Ф. Політологія: Підручник / В.Ф. Баранівський. – Київ: Національна академія управління, 2016 р. – 236 с.
2. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В. Політологія: Підручник / О.В. Воронянський, Т.Ю. Кулішенко, І.В. Скубій. – Харків: ХНТУСГ імені Петра Василенка, 2017 р. – 180 с.
3. Горлач М.І., Кремень В.Г. Політологія: наука про політику: Підручник (для студ. Вищ. Навч. Закл.) / М.І.Горлач, В.Г. Кремень. – Київ: Центр учбової літератури, 2009. – 840 с.
4. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: підручник для студ. вищ. закладів освіти. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 304 с.
5. Томахів В. Політологія, Навч. Посібник. Вид. т-е, доповнене / В. Томахів. – Тернопіль: ТНЕУ, 2018 р. – 244 с.
6. Тупчієнко Л.С. Політологія: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л.С. Тупчієнко. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. – 268 с.
7. Шляхтун П.П. Політологія: історія та теорія: Підручник / Л.С. Шляхтун. – К.: Центр учбової літератури, 2010 р. – 472 с.

Зміст лекції

1. Поняття, сутність та типологія демократії.

Демократія у сучасній цивілізації набула статус загальнолюдської цінності. Разом з тим, до цих пір вчені не виробили загальноприйнятого уявлення, на основі якого можна було б сформулювати єдине визначення демократії. Зв'язано це із багатоплановістю використання самого терміну, а також із відмінностями у розумінні демократії у різних концепціях і політичних ідеологіях.

Зміст, який вкладався в термін «демократія», змінювався з ході історичного розвитку, що і придало йому багатоаспектність

В ранні історичні періоди, від стародавньої Греції і до Французької революції 1789р., демократія зводилась головним чином до вчення про форми держави. Для Геродота, в якого вперше зустрічається це поняття, як і для Платона, Арістотеля, Цицерона, Сенеки та інших класичних авторів, демократія означала не якийсь певний образ суспільства, а особливу форму організації державної влади - нею володіє не одна особа (як при монархії), чи група людей (як, наприклад, при аристократії), а всі.

Переоцінка поняття демократії, а також семантичне його розширення відбувається в період Французької революції (1789р.). З цього часу демократія відображає вже не тільки державну структуру, альтернативну монархії і аристократії, але і напрям ліберально-буржуазної думки, а також рухів, направлених до соціальної рівності, автономності особи і співучасті громадян у прийнятті рішень. В сучасних умовах під демократією, в залежності від підходу до цього поняття, розуміють:

- спосіб соціально-політичного руху мас;
- форму державного устрою;
- політичний режим;
- систему прав, свобод і обов'язків громадян;
- певний світогляд, напрям думки.

В рамках цих підходів можна виділити різні типи демократії і відповідні їм форми в залежності від того, які із загальних принципів демократії вважаються найбільш значними.

Традиційно-ліберальний тип демократії. Демократія визначається як відповідальне правління, де уряд здатний приймати рішення і нести за них відповідальність. Акцент робиться на представницьку демократію.

Плюралістичний тип демократії. Її представники Д.Труман, Е.Франкель, Р.Даль виходять із різноманітності інтересів людей, і справжня демократія означає якомога більш повне представлення і врахування їхніх інтересів і думок. Вони вважають монополізацію політичних рішень з боку окремих суспільних груп просто неможливою, оскільки на їх думку, процес прийняття рішень здійснюється через протиборство різних груп на якомусь серединному шляху, однаково віддаленому від наявних в кожному випадку приватних інтересів і позицій.

Елітарний тип демократії. Прихильники цієї форми демократії виходять із того, що в умовах панування демократичної більшості, політичні рішення приймаються переважно меншістю. Вони не вважають недоліком панування і владу демократичної еліти. Панівна еліта, вибрана на певний строк, приймає функції політичного представника більшості населення, позбавленого на цей строк можливості діяти словом і вчинками. Демократія в даному випадку — це правління еліт, яке здійснюється за згодою народу.

Економічний тип демократії, створений Даунсом. Базується на основі сформованого ним твердження про те, що кожна людина з допомогою розумної діяльності в стані добитися максимальної для себе користі. Подібно тому, як у сфері ринкових відносин людина раціонально приймає рішення з метою досягнення особистої користі, так і в політиці вибір індивіда відбувається на тих же засадах.

Критичний тип демократії. Прихильники цієї форми демократії виступають проти фатальних висновків «теорії панування демократичної еліти» і проти теорії плюралізму. Вони аналізують дійсність із нормативних постулатів, в центрі яких - ідеал індивідуального самовизначення. Ця орієнтація на автономію окремої особи веде до двох різних і протилежних висновків: з однієї сторони - вимагає усесторонньої політичної участі і демократизації в масштабах всього суспільства, а з другої сторони - вимагає вільних умов існування для панування, влади.

Партиципацийний (співучасті) тип демократії. Розглядає самовизначення особи як право участі в прийнятті рішень через право голосу; у всіх сферах життя потрібна така участь. Не існує ніяких приватних чи суспільних «просторів», які були б поза політикою. Метою тут є все стороння демократизація всіх сфер життя (Вільмар). Громадяни повинні приймати активну участь не тільки у виборах своїх представників, а і безпосередньо в прийнятті і здійсненні рішень, а також в контролі за їх реалізацією.

Соціалістичний тип демократії. Характерною рисою цієї демократії є її «класовий характер». З цієї причини для марксистів соціальні права є більш значними, ніж політичні права свободи і співучасті. Повне заперечення приватної власності, автономії особи, підміна народу робітничим класом, трудящими, ідея керівної ролі авангарда робітничого класу і всього народу — комуністичної партії, покликаної керувати процесом переходу до повної демократії, громадського самоуправління — є сутнісними рисами даного типу демократії.

Типологію демократії здійснюють і за таким критерієм, як реалізація ознаки демократії — підпорядкування меншості більшості при прийнятті і здійсненні рішень. При цьому виділяють:

- деспотичну демократію (Афганська республіка) з абсолютною і ніким і нічим не обмеженою владою більшості;
- тоталітарну демократію з повним підпорядкуванням особи і встановленням над нею повного контролю;

- конституційну демократію, яка ставить владу більшості в певні рамки і забезпечує автономію і свободу меншості, в т.ч. окремої особи.

Кожен із приведених типів демократії має як свої переваги так і недоліки.

Отже, демократія є складним і багатогранним явищем і процесом що постійно розвивається. Тому не слід зводити її аналіз до окремих елементів, а розглядати комплексно, опираючись на ті уявлення, які вже викристалізувались в теорії демократії, а також доказали свою соціальну значимість у демократичній практиці.

Таким чином, сама демократія — це соціально-політичне явище, що постійно розвивається. Разом з тим, засвоєння характеристик, властивих категорії «демократія», дає можливість більш чітко з'ясувати напрямки вдосконалення тієї чи іншої політичної системи на шляху її наближення до демократичних ідеалів.

2. Основні критерії, принципи та риси демократичної організації суспільства.

Важливе теоретичне і практичне значення має питання про критерії демократії. Загальноприйнятим і найбільш важливим серед них є можливість громадян брати реальну участь в управлінні, у вирішенні як державних, так і громадських справ. Суспільство не може бути демократичним, якщо його громадяни позбавлені таких можливостей.

Серед головних критеріїв демократичності суспільства є наявність в ньому фундаментальних прав і свобод людини. Конституційно закріплені за громадянами права і свободи є важливими цінностями демократії. При цьому першочерговими в міжнародному праві визначаються політичні права і свободи. В свій час, в кінці ХУІІІ ст., Велика Французька революція здійснилася під лозунгом «Свобода, рівність, братерство». В ХХ ст. цей лозунг отримав своє втілення в Загальній декларації прав людини.

До першочергових політичних прав і свобод відносяться свобода слова, переконань, віросповідання для всіх людей незалежно від їх раси, статі, мови і релігії. В демократичному суспільстві гарантується недоторканість особи і житла, забороняються обмеження у виборі місця проживання громадян та їх переміщення в середині власної країни, забезпечується право на вільний виїзд і в'їзд у свою країну.

Реалізація фундаментальних прав і свобод людини забезпечується наявністю такого критерію демократії як правова держава із верховенством закону у всіх сферах життя суспільства. Саме така держава є головною силою у демократичному суспільстві, яка здатна гарантувати громадянам їх права і свободи.

Критерієм демократії є наявність чи відсутність демократичного типу політичної культури, яка передбачає сприйняття таких цінностей, як повага прав і свобод особи, відмова від насильства як засобу державної політики і форми політичної боротьби, гуманність, терпимість до інакодумства, усвідомлена повага і дотримання громадянами законів.

На цій основі базується не менш важливий критерій демократії — висока соціальна і політична активність різних суспільних сил, добровільно об'єднаних в організації, асоціації, товариства, клуби. Ці об'єднання своєю різноманітною діяльністю формують суспільне середовище і складають невід'ємний елемент громадянського суспільства, в якому багато професійних, соціальних, духовних запитів і потреб людей задовольняється незалежно від держави і від інституціоналізованої сфери.

Реалізація цих критеріїв демократії забезпечується цілим рядом її принципів. Одним із основоположних принципів демократії є принцип більшості. Так, в демократичному суспільстві в результаті волевиявлення народу стосовно того чи іншого питання утворюється більшість, яка і визначає позицію влади. Іншими словами, демократія це не просто влада народу, а влада саме його більшості, що є суттю доктрини народного суверенітету.

Принцип більшості реалізується через пряму і представницьку форму демократії. До форми прямої демократії можна віднести вибори на основі всезагального виборчого права. Інша форма прямої демократії - референдум, що проводиться з різних аспектів державної політики і суспільно-політичного життя. Головну роль в процесі прийняття рішень

відіграють інститути представницької демократії, і перш за все, парламент. Саме парламенту, склад якого обирається шляхом загальних виборів, громадяни в демократичному суспільстві делегують повноваження для здійснення функцій вищої законодавчої влади країни.

Разом з тим, принцип більшості не можна абсолютизувати і вважати його бездоганно демократичним, якщо при цьому не дотримується право меншості на опозицію. В демократичному суспільстві більшість, і меншість громадян є цілком рівними у своїх правах і свободах. Демократична організація суспільства неможлива без дотримання принципу плюралізму, який дає можливість управляти на основі врахування множинного характеру громадської думки і позицій різних суб'єктів політики. У плюралістичному суспільстві з цією метою меншості надається юридично гарантоване право на опозицію. Підпорядковуючись законам та іншим рішенням державної влади, що були прийняті за волею більшості, меншість має узаконену можливість виражати свою незгоду з такими рішеннями, знімати із себе відповідальність за ті з них, які можуть мати негативні наслідки. Наявність опозиції в парламенті, а також у всіх інших сферах суспільного життя, забезпечує реальний плюралізм думок і дій, що є необхідною умовою вироблення оптимальних рішень. Ефективним засобом боротьби опозиційних сил за реалізацію своїх інтересів є багатопартійність.

Важливим принципом демократії є принцип рівності. Сучасне розуміння принципу рівності виходить з того, що в умовах демократії можлива і навіть неминуча соціально-економічна нерівність громадян. Демократія передбачає лише політичну рівність всіх перед законом, незалежно від соціального і матеріального становища, але не може гарантувати однаковий рівень життя. Подібна нерівність, хоч в різній мірі, існує практично в усіх сучасних демократіях. Проте держава вживає заходів для забезпечення достатнього рівня соціальної захищеності для соціальних груп, які потребують допомоги.

Атрибутом демократії є також принцип розподілу влади, у відповідності з яким законодавча, виконавча і судова влада відокремлені і достатньо незалежні одна від одної. В той же час вони постійно взаємодіють між собою в процесі формування і здійснення державної політики. Кожна із них наділена повнокровними владними повноваженнями. Парламент, будучи вищою законодавчою владою, приймає закони і виробляє основні напрямки внутрішньої і зовнішньої політики держави. В руслі цих напрямків виконавча влада в особі уряду здійснює свої владні повноваження. Разом з тим уряд володіє законодавчою ініціативою і зовсім не є лиш слухняним провідником лінії парламенту. Судова влада незалежна і від парламенту і від уряду. Вона здійснює конституційний нагляд і може відмінити чи призупинити закони, прийняті парламентом, а також рішення уряду, якщо вони суперечать конституції.

Отже, наступний принцип демократії — конституціоналізм, який зобов'язує владу і громадян дотримуватись конституції, підкорятись діючій юрисдикції, незалежному конституційному контролю. Демократична організація суспільного життя передбачає також наявність незалежного контролю, який здійснюється не тільки «зверху», але й постійного і ефективного контролю «знизу».

Загальновизнаним демократичним принципом є виборність основних органів державної влади. При цьому демократія передбачає забезпечення вільних виборів, що докорінно відрізняються від недемократичних і формальних виборів. Всі громадяни за таких умов мають виборчі права і реальні можливості брати участь у виборах. Однак, демократія не виключає наявності цензу осілої, у відповідності з яким право вибирати і бути обраним у багатьох країнах мають тільки ті громадяни, які проживають там протягом певного часу. Проте решта обмежень у виборчих правах (за національною, релігійною, статевою, майновою, професійною та іншими ознаками) недопустимі, так як вони суперечать природі демократії.

Функціонування та розвиток демократії забезпечує самоуправління, суть якого полягає в тому, щоб створити такі умови, при яких управління всіма справами суспільства

здійснювалось би не тільки від імені народу, але й самим народом. Тобто, мова йде про перехід до політичної організації, яка робить управління суспільством і державою безпосередньою справою самих громадян.

Неодмінною умовою демократії є також необхідність забезпечення принципу гласності у всіх сферах суспільного життя, для цього, зокрема, забезпечується вільний доступ преси і громадськості до інформації

про діяльність вищого законодавчого органу. В свою чергу, уряд повинен своєчасно інформувати парламент про діяльність усіх державних структур, про всі напрями внутрішньої і зовнішньої політики. Нормою є відкритий характер державних бюджетів, звітів про діяльність різних міністерств і відомств. Особливу роль у забезпеченні такої гласності відіграє преса та інші засоби масової інформації, що мають незалежний статус і вільні від цензури. Іншими словами, в демократичному суспільстві громадяни мають у своєму розпорядженні повну інформацію про діяльність вибраних ними органів влади, а також про діяльність різних громадсько-політичних організацій, партій.

Такі основні критерії, принципи та риси демократичної організації суспільства. Очевидно, що жодна із сучасних країн не відповідає цим параметрам в повному об'ємі. Встановлення такої відповідності навряд чи можливе і в майбутньому. Однак, намагання досягнути демократичних ідеалів завжди буде залишатись могутнім стимулом для подальшого суспільного прогресу.

3. Особливості становлення і розвитку демократії в Україні.

3. 24 серпня 1991 р. Верховна рада України прийняла історичний документ - Акт проголошення незалежності України. Україна проголошена незалежною демократичною державою.

Особливість України полягає в тому, що необхідно здійснити перехід від тоталітарного режиму до демократії, і, безпосередньо пов'язаний з цим перехід від державної до ринкової економіки. Особливість цього переходу обумовила становлення у сучасній Україні специфічного «змішаного» політичного режиму, в якому поєднуються ознаки всіх основних «чистих» різновидів політичних режимів.

Серед ознак демократичного політичного режиму, притаманних Україні, слід віднести: 1) виборність найважливіших органів політичної влади (як державних так і громадських); 2) юридичну рівність громадян; гарантії прав меншості та запобігання свавілля більшості. В той же час, є певні обмеження у сфері двох інших основних принципів демократичного режиму - вирішення найголовніших політичних проблем відповідно до волі більшості громадян та забезпечення широкого кола особистих, громадянських та політичних прав і свобод. Відсутнім є належний постійний контроль народу за органами політичної влади, за бюрократичним апаратом держави; суттєву роль відіграє маніпулювання інформацією. Для значної частини населення багато декларованих прав та свобод не підкріплені економічно та організаційно. Деякі з демократичних прав грубо порушуються існуючими підзаконними актами та бюрократичними процедурами (наприклад, право на вільний вибір місця проживання - антидемократичним інститутом прописки). Корупція та безвідповідальність зводять нанівець найкращі побажання законодавців та політиків. Виникла унікальна ситуація, коли водночас обкрадаються і народ, і держава, а за їх рахунок збагачуються окремі громадяни та їхні злочинні об'єднання.

Існуючі обмеження демократичних принципів дають підстави для висновку про наявність у сучасній Україні певних елементів авторитарного політичного режиму.

Найважливішою ознакою автократичного політичного режиму, яка притаманна сучасній Україні, є обмеження кола осіб, що здійснюють реальну політичну владу, її клановість та відокремленість абсолютної більшості народу від процесу її здійснення. Ситуація в керівництві країною ускладнюється також тим, що немає чітко сформованої конструктивної опозиції.

Анархічний політичний режим часто буває представлений такими своїми компонентами, як: 1) відсутність системи ефективного нормативного регулювання суспільних відносин, свавілля сильнішого або більш спритного, відсутність гарантій безпеки населення та представників органів політичної влади; 2) конфронтація владних структур, відсутність

ефективних форм координації їхніх дій; 3) ерозія загальної ідеї єдиної політичної системи (що виявляється в діяльності впливових сепаратистських сил та сил, що претендують на виключне право репрезентувати «справжні інтереси народу» та вимагати заборони діяльності своїх опонентів); 4) втрата (у деяких випадках) вищими органами політичної влади монополії на організоване застосування насилля.

І, нарешті, суттєві елементи охлократичного політичного режиму характеризують політичне життя України тою мірою, якою її владним структурам притаманні: 1) некомпетентність, презирливе ставлення до знань, до досвіду світової цивілізації, зокрема, постійні намагання неадекватними реальній ситуації простими засобами і дуже швидко розв'язувати складні проблеми суспільного життя, що потребують для свого вирішення довгої копіткої праці; 2) відсутність у представників органів політичної влади реального почуття громадянської відповідальності перед народом своєї країни; 3) рекрутування певної частини правлячої політичної еліти з середовища «соціальних низів» та маргінальних верств суспільства, представники яких жадають швидкого підвищення свого індивідуального та групового соціального статусу та покращення матеріального рівня життя.

Таким чином, відсутність інститутів громадянського суспільства і громадянської ментальності, його політичної та соціальної структурованості відчуження влади від більшості людей, неможливість для самих громадян постійно контролювати владу і впливати на ухвалення рішень - усе це характерно для сучасного посткомуністичного українського суспільства.

Час, що минув після проголошення 24 серпня 1991 року Верховною Радою України Акта про державну незалежність, наочно засвідчив неспроможність нинішньої політичної еліти адекватно відповісти на виклик часу, на втілення в життя продекларованих нею ідей «розбудови» незалежної України, ідей демократії і свободи. Прийняття 28 червня 1996р. нової Конституції засвідчує, що Україна обрала демократичну модель розвитку суспільства.

4.Вибори: поняття, принципи.

Виборча система є важливою складовою політичного режиму. З одного боку, вона встановлює правила формування органів влади, а з іншого - здійснює безпосередній вплив на електоральний процес. Нарешті, виборча система є одним з факторів, що визначають конфігурацію партійної системи у країні. Вивчення виборів дозволило сформуватися особливому науковому напрямку - псефології. Поняття "виборча система" використовують у двох значеннях. В широкому розумінні поняття "виборча система" включає в себе всі суспільні процеси і правила, пов'язані з виборами, тоді як у вузькому розумінні виборча система - це спосіб урахування голосів виборців і розподіл місць в органах державної влади між кандидатами (групами кандидатів).

Головним компонентом виборчих систем є вибори. Вибори - це спосіб формування органів державної влади і наділення повноваженнями посадової особи через волевиявлення громадян. Крім виборів у суспільстві існують і інші способи формування органів влади: насильницьке захоплення влади (революція, переворот), успадкування влади (при монархічній формі правління), призначення на посаду вищою посадовою особою. В умовах демократії вибори є головною функцією політичної участі громадян, в якій реалізується їхній вплив на формування політичних інститутів і процес вироблення політичних рішень.

До головних функцій виборів можна віднести такі:
артикуляція інтересів різних соціальних груп;

мирне вирішення конфлікту між політичними акторами, що претендують на владу;
легітимація структур влади;
політична соціалізація і мобілізація громадян.

Всі сучасні політичні режими використовують процедуру виборів для легітимації влади, але не усі вони дозволяють відобразити справжню волю народу. Тоталітарні й авторитарні режими демонструють ситуацію, яку американські політологи Р.Таагепера і М.Шугарт визначили як "вибір без вибору".

Подібна практика може мати різні прояви:

правляча партія висуває тільки одного кандидата на кожен виборчу позицію (така практика існувала в СРСР до 1989 р., причому не вимагалось навіть заповнення бюлетеня, а сам незаповнений бюлетень розглядався як голосування за кандидата);

висування кількох кандидатів від правлячої партії, які дотримуються єдиної ідеології, але змагаються між собою за голоси виборців.

Подібна практика поширена в однопартійних тоталітарних і авторитарних системах. Але й системи, що є лише формально багатопартійними, здатні обмежити право вибору:

правляча партія допускає висування другорядних, маловідомих кандидатів, які не можуть скласти конкуренцію для головного кандидата, але створюють видимість альтернативності вибору;

створюється привілейоване становище окремих кандидатів, які користуються перевагою у фінансуванні, у доступі до ЗМІ;

фальсифікація підсумків голосування;

введення різноманітних обмежень на висування кандидатів (обмеження на ідеологічні орієнтації, расову приналежність кандидатів тощо) і передвиборчу агітацію.

Дотримання загальних принципів, що визнаються світовим співтовариством, дозволяє надати виборам дійсно демократичного характеру.

1. Обов'язковість виборів означає, що вибори є єдино легітимним способом формування державної влади.

2. Періодичність виборів, дозволяє гарантувати змінність виборних осіб за підсумками голосування.

3. Загальність виборчого права. Цей принцип означає, що всі громадяни, які досягли віку соціально-політичної дієздатності, незалежно від їхньої статі, раси, національності, соціального становища, релігійних і політичних переконань, мають право вибирати (активне виборче право) і бути обраними (пасивне виборче право) в органи влади. Вік соціально-політичної дієздатності визначається законом. У більшості держав громадяни отримують виборчі права з вісімнадцяти років. Це свого роду обмеження принципу всезагальності виборчого права - ценз. Існують і інші цензи, які обмежують виборче право (особливо пасивне) додатковими умовами.

Ценз осідлості - виборцем чи кандидатом може стати лише той, хто прожив в даній місцевості (країні) не менше встановленого законом терміну. Наприклад, для парламентських виборів у США встановлено обмеження в один місяць, в Норвегії - не менше десяти років, в Ірландії цей ценз виражений у вимозі мати місце для сина.

Ценз громадянства поширює пасивне виборче право тільки на громадян за народженням.

Віковий ценз для реалізації пасивного виборчого права, як правило, вище двадцяти років. В Україні кандидатом на посаду президента може стати громадянин не молодший тридцяти п'яти років, а депутатом Державної Думи - не молодший двадцяти одного року.

Майновий ценз - володіння майном або фіксованою величиною доходу. У сучасному світі у відкритій формі подібний ценз зустрічається рідко. Часто кандидат, щоб бути зареєстрованим, зобов'язаний внести майнову заставу.

Ценз статі, обмежуючий участь жінок у виборах, зберігається у деяких мусульманських країнах, наприклад, у Саудівській Аравії, Кувейті, Йорданії.

В деяких країнах існує ценз грамотності, коли для отримання права голосу вимагається свідоцтво про освіту. В інших же країнах для неписьменних вводиться спеціальна спрощена система голосування.

Моральний ценз встановлює певні моральні вимоги, що пред'являються перед виборцем, наприклад, заборона на участь у виборах людей, позбавлених батьківських прав, які відбувають покарання за вироком суду. В різних країнах установлюються додаткові цензи. У Великобританії особливий ценз установлений для членів партії лордів (вони не мають права брати участь у голосуванні), а служителі церкви не можуть бути обрані у Палату Общин.

Принцип загального виборчого права стверджувався в міру того, як процеси демократизації пом'якшували цензові обмеження. Спочатку виборчі права отримали дорослі багаті та освічені чоловіки. Так, у 1830 р. в Англії виборчим правом володіло тільки 4% дорослих чоловіків. У Франції в 1848 р. вперше в історії загальне виборче право отримали чоловіки. У 1893 р. в Новій Зеландії, у 1902 р. в Австралії і в 1906 р. у Фінляндії виборчі права вперше отримали жінки. У 1917 р. їх приклад наслідувала Росія. В 1920 р. жінки отримали виборчі права у США. У Швейцарії жінки були позбавлені виборчого права до 1971 р., а в Ліхтенштейні - до 1986 р.

4. Альтернативність вибору передбачає наявність двох і більше претендентів на владу і змагальність між ними. Немає сенсу проводити вибори з одного кандидата, однак, і при видимій альтернативності виборів ця умова може бути не виконана. Наприклад, реально на владу претендує один кандидат, а інші запрошуються ним для створення демократичного антуражу. Дійсно вільні і чесні вибори вимагають надання реальних можливостей для презентації своїх програм усіх кандидатів.

Це означає:

рівна кількість голосів для усіх виборців. Найчастіше ця вимога виражена у формулі "Одна людина - один голос". В деяких країнах кожен виборець може наділитися декількома голосами. Наприклад, на виборах депутатів Державної Думи Росії виборець володіє двома голосами, що пояснюється використанням змішаної системи голосування;

від однакової кількості виборців вибирається однакова кількість депутатів, що вимагає утворення приблизно рівних за чисельністю виборчих округів. У цьому випадку голоси виборців мають однакову "вагу".

Принцип рівності виборців спостерігається не завжди. Наприклад, перша Державна Дума Російської імперії (вибори відбулися у 1906 р.) формувалася за становим принципом. Виборці були поділені на чотири курії: землевласники (великі поміщики); міщани, що володіли нерухомістю; селяни-домогосподарі і робітники. Норма представництва від курій була різною. Найбільша кількість депутатів була обрана від першої курії, хоч найбільша кількість виборців була представлена робітничою курією. У теперішній час у деяких державах допускається відхилення від принципу рівності виборців з метою гарантувати представництво таких груп суспільства, які інакше взагалі не зможуть отримати місця у представницьких органах (етнічні меншини, жінки).

Відомі й інші способи порушення цього принципу:

нерівномірне за чисельністю нарізування виборчих округів. При використанні мажоритарної виборчої системи подібна ситуація означає, що "вага" виборців неоднакова. Норма представництва виборців у малочисельних округах буде вищою, ніж у більш населених округах. Для уникнення подібного законодавства більшість країн встановлює граничні норми відхилення у чисельності виборців в округах. В США нерівність у нарізці округів було ліквідовано в 1960-ті роки ХХ ст. Вважається прийнятним, якщо на виборах у Конгрес різниця в кількості жителів округів складає 2%, а самі округи залежно від демографічної динаміки та підсумків перепису кожні десять років перенарізаються;

маніпуляції з визначенням географічних кордонів округів. Подібна практика дозволяє будь-яким політичним силам за допомогою підконтрольних виборчих комісій

збирати голоси їхніх супротивників в одних округах і забезпечувати перевагу "своїм" кандидатам в інших;

наділення окремих груп громадян додатковими голосами (подібна практика може спостерігатися на ранніх етапах процесу демократизації однопартійних тоталітарних або авторитарних режимів, коли правляча еліта намагається зберегти за собою контроль над законодавчим органом). Наприклад, перші альтернативні вибори, проведені в СРСР у 1989 р., поряд з голосуванням у виборчих округах, передбачали вибори депутатів від громадських організацій членами цих організацій.

5. Рівні права кандидатів дозволяють реалізувати пасивне виборче право громадянина. Всі кандидати повинні мати однакову можливість для висунення, агітації, доступу до засобів масової інформації. Виходячи з цього, законодавством багатьох країн передбачено обмеження виборчих витрат і суми приватних пожертвувань у фонд кандидатів, часткове державне фінансування виборчої кампанії зареєстрованих учасників. Використання подібної практики переслідує й іншу мету - обмеження лобізму стосовно політичних партій (кандидатів), які перемогли, з боку субсидуючих груп. Держава бере на себе фінансування або усіх зареєстрованих кандидатів, або тих, хто володіє певним рівнем громадської підтримки.

6. Дотримання закону при проведенні виборів на усіх стадіях.

7. Вільне волевиявлення виборців і гарантії таємниці голосування. Таємниця голосування необхідна для того, щоб уникнути можливого переслідування виборців з боку державних органів і громадських об'єднань за політичними мотивами. Більше того, громадянин має право не ходити на вибори (принцип добровільного голосування). Тим самим він виражає своє ставлення до політичних процесів, що визначається словом абсентеїзм. Абсентеїзм став досить частим явищем. Однак це негативно впливає на політичне життя, тому що вибори, на які з'явилася меншість виборців, не відображають реальної політичної картини. Може перемогти не та партія, чию програму підтримує більшість суспільства, а та, яка зуміла за рахунок партійної дисципліни забезпечити явку своїх небагаточисленних прибічників на вибори. В абсентеїзмі є ще один негативний аспект - при низькій активності виборців вибори можуть бути визнані як такими, що не відбулися. В цьому випадку призначаються нові вибори, що значно збільшує витрати на організацію виборів. Для боротьби з абсентеїзмом в деяких країнах (Австралії, Бельгії, Італії, Греції) введений інститут обов'язкової участі у виборах, використовуються штрафи, позбавлення на певний термін водійських прав. В Туреччині передбачається ув'язнення на певний термін. Таємниця голосування забезпечується особливими засобами: відсутністю нумерації (виняток - Індія), однаковістю усіх бюлетенів та їхнім заповненням в ізольованих кабінках.

8. Прозорість виборів дозволяє забезпечити відкритий характер виборів і довір'я до них. Даний принцип реалізується в наданні громадськості права спостерігати за виборчим процесом через інститут спостерігачів (в тому числі міжнародних) та ЗМІ, а також права знати, від кого і звідки кандидати і партії отримують гроші та скільки їх витрачають на виборчу кампанію.

Вибори - складна сукупність суспільних відносин, яку можна уявити у вигляді змінних у часі стадій єдиного процесу. Політична боротьба в цей період часу строго регламентована, щоб не допустити зловживань з боку осіб, які прагнуть влади.

Організаційно-практична сторона виборчого процесу представлена виборчою процедурою - це заходи держави з організації і проведення виборів. Від виборчої процедури слід відрізняти виборчу (передвиборчу) кампанію, під якою розуміють дії безпосередніх учасників виборів: висунення кандидатів, розробку передвиборчих програм, агітацію та інші форми роботи з електоратом.

Виділяють кілька стадій виборчого процесу:

1. Призначення дати виборів. Дата виборів призначається уповноваженим органом (наприклад, президентом, прем'єр-міністром) у відповідності з законодавством країни. В деяких країнах дата виборів прямо вказується у Конституції або в законі.

2. Реєстрація виборців.

У сучасній практиці використовуються декілька форм реєстрації:

обов'язкова (Україна, Росія), яка означає, що держава сама складає списки виборців на основі свідчень про їх проживання на певній території;

добровільна (США), яка передбачає, що виборці повинні самі зареєструватися на виборній дільниці. Політологи вважають, що подібна практика негативно впливає на електоральну активність. Наприклад, не усі американці реєструються і не всі зареєстровані беруть потім участь у виборах.

3. Установлення виборчих округів і виборчих дільниць.

4. Створення виборчих органів. Для організаційного керівництва виборчим процесом, як правило, створюють центральний виборчий орган, територіальні (окружні) виборчі органи, дільничні комісії.

5. Висування кандидатів, формування партійних списків. На даній стадії визначається коло осіб, з яких будуть вибрані президент, сенатори, депутати.

6. Реєстрація кандидатів і списки партій.

7. Передвиборна кампанія зареєстрованих кандидатів. Вона включає у себе роботу кандидатів (партій) і груп для переконання виборців у необхідності проголосувати за цього кандидата або активно підтримуючих їх партійний список.

Проведення сучасних виборчих кампаній особливо вимагає проведення спеціальних досліджень у сфері політичного маркетингу, що дозволяють визначитися з програмами кандидатів, орієнтованими на різні групи виборців, а також вибудувати певні імідж-стратегії. Для переконання виборців у достоїнствах кандидатів і перевагах їхніх програм використовуються різноманітні засоби:

реклама в ЗМІ, головна увага відводиться телебаченню (політологи вважають, що 70% іміджу створюється саме за допомогою TV);

агітаційна кампанія "від дверей до дверей", яка передбачає безпосередню роботу активістів кандидата з електоратом за місцем проживання;

зустрічі кандидата з виборцями;

листівкова і плакатна агітація, графіті;

проведення різних акцій (мітинги, шоу, розповсюдження партійної символіки тощо). Використовуються й інші способи рекламування політиків і партій. Наприклад, республіканці як свій символ часто використовують живих слонів.

Проведення передвиборчої кампанії вимагає значних грошових коштів, які поступають з добровільних пожертвувань, виділяються партіями і частково державою.

Проведення процедури голосування. Сам термін "голосування" прийшов з античної Спарти, де вищий орган влади формувався у ході загальних зборів загальними криками, а вибраним вважався той спартанець, за якого кричали голосніше. Подібна практика прийняття рішень носить і іншу назву - "акламація". Таким чином, наприклад, приймалися рішення у Візантії в VII ст., у середньовічних республіках Новгороду і Пскова. З античних Афін прийшла й виборча урна. В урну кидали чорне та біле каміння (своєрідні бюлетені), голосуючи "за" чи "проти" рішення (подібним чином громадяни афінського полісу винесли вирок Сократу).

Сучасне голосування відбувається різними способами:

підняттям рук (в невеликих поселеннях при виборах органів місцевого самоврядування);

найпоширеніший спосіб - на паперових бюлетенях для голосування, коли навпроти прізвища кандидата, що обирається, ставиться певний знак;

із застосуванням електронних машин шляхом натискання на кнопки або важелі (останній спосіб використовується в США).

В більшості країн виборець голосує безпосередньо за кандидата (прямі вибори). В деяких країнах використовуються непрямі вибори. Тобто громадяни спочатку обирають проміжні органи (колегії виборців), які потім обирають того кандидата, за якого їм доручено голосувати громадянами. Показними в цьому відношенні є вибори президента у США.

Президентська кампанія у США проходить в декілька етапів.

Перший етап - висування кандидатів на пост президента і віце-президента. Сама система висування кандидатів достатньо складна, тому що не прописана в Конституції і визначається законодавством кожного штату. Після Другої світової війни затвердилася практика первинних виборів (праймеріз), через які прибічники партії (демократичної або республіканської) визначаються з партійними кандидатами на загальні вибори чи голосують за делегатів, яких вони уповноважують голосувати за конкретного кандидата на національному з'їзді партії. Самі праймеріз можуть бути двох типів: "закриті" - в їхній роботі беруть участь тільки зареєстровані члени цієї партії; "відкриті" - прибічники однієї партії можуть брати участь тільки у праймеріз іншої партії. "Відкриті" праймеріз дозволяють урахувати таку специфіку електоральної поведінки американців, як періодичність голосування, одного і того ж виборця за демократів і республіканців. Крім праймеріз, існує і інший спосіб визначення делегатів на національний з'їзд партії - проведення багатоступеневих партійних конференцій.

Другий етап - проведення національних з'їздів партій, на яких кожна партія визначає свого кандидата на посаду президента і віце-президента. З'їзди несуть велике пропагандистське навантаження і за формою нагадують театралізований мітинг, даючи старт президентській кампанії.

Вирішальний етап - національні вибори, які дозволяють визначити переможців - президента і віце-президента. Їх проводять у вівторок, після першого понеділка у листопаді кожного високосного року. Виборець, голосуючи за кандидата тієї чи іншої партії на посаду президента, насправді голосує за виборців, висунутих цією партією в даному штаті. Кандидат у президенти, що набрав у цьому штаті більше голосів, ніж його суперник, отримує голоси усіх виборців даного штату (за принципом "переможець отримує все"). Тому принципове значення має навіть мінімальна перевага голосів, відданих за виборців штату.

Наступний етап - голосування колегії виборців (грудень). Кандидати в президенти і віце-президенти повинні отримати більше половини голосів виборців (не менше 270 з 538 голосів). Списки з підсумками голосування направляються голові сенату (за Конституцією ним є віце-президент).

Заключний етап - сумісне засідання обох палат Конгресу (січень наступного за виборами року), на якому оголошуються списки колегій виборців. Конституція передбачає, що якщо жоден з кандидатів не отримав більшості голосів виборців, президент буде визначений голосуванням палати представників.

5. Типи виборчих систем.

Виборча система у вузькому розумінні цього терміну - це спосіб розподілу місць в органі державної влади між кандидатами залежно від результатів голосування виборців. В різних країнах виборчі системи будуть відрізнятися за багатьма параметрами. Ця різноманітність визначається історичними, культурними особливостями, а також політичними завданнями. Як зазначають Р.Таагепера і М.Шугарт, порівняно з іншими елементами політичної системи електоральними правилами легше маніпулювати, вони дозволяють створити перевагу кільком сильним партіям і звести нанівець роль дрібних партій або навпаки дати останнім право на парламентське представництво.

Як правило, виборчі системи є різними модифікаціями двох основних типів: мажоритарної і пропорційної.

Мажоритарна система. В основі мажоритарної системи лежить принцип більшості (переможцем на виборах вважається кандидат, який набрав найбільше голосів). Виборчі

округи тут є одномандатними, тобто від кожного округу обирається один депутат. Мажоритарна система має свої різновиди. При мажоритарній системі відносно їх (простої) більшості обраним вважається той кандидат, який отримав голосів виборців більше, ніж будь-який з його суперників. Система проста, тому що забезпечує перемогу одній партії (кандидата) навіть при мінімальній перевазі. Але може трапитися так, що за партію, яка перемогла, проголосує меншість виборців (решту голосів заберуть інші партії), і уряд, який сформує ця партія, не буде користуватися підтримкою більшості громадян. В теперішній час ця система використовується у США, Канаді, Великобританії, Новій Зеландії тощо.

Мажоритарна система абсолютної більшості передбачає, що вибраним є той кандидат, який отримав більше половини голосів виборців, які брали участь у голосуванні (50% плюс один голос).

У світовій практиці зустрічається кілька різновидів цієї системи:

система двох турів. Якщо жоден з кандидатів не набрав більше половини голосів виборців, проводиться другий тур виборів, в якому, як правило, беруть участь два кандидати, які домоглися кращих результатів, що дозволяє одному з них отримати більшість голосів (абсолютне або відносне);

альтернативне голосування. Використовується при виборах у нижчу палату парламенту Австралії. В одномандатному окрузі виборець голосує за кількох кандидатів, відзначаючи цифрами (1, 2, 3 тощо) навпроти прізвищ тих, кому віддається найбільша перевага (рейтингове голосування). Якщо жоден з кандидатів не отримує абсолютної більшості, з подальшого підрахунку виключаються кандидати з найменшими першими перевагами, а голоси, подані за них, передаються кандидатам других переваг. Потім виключаються кандидати з найменшою кількістю перших і других переваг. Перерозподіл голосів відбувається до того часу, поки один з кандидатів не набере абсолютну кількість голосів.

Дуже рідко використовується мажоритарна система кваліфікованої більшості, коли потребується підтримка двох третіх або трьох четвертих від загальної кількості поданих голосів (знайшла застосування у Чилі при виборі депутатів парламенту).

Пропорційна система. Пропорційна система передбачає голосування за списками партій, що означає виділення багатомандатного округу (округом є вся територія країни) або кілька округів. Це найбільш поширена система (країни Латинської Америки, Бельгія, Швеція тощо). Зміст цієї системи полягає в тому, щоб кожна партія отримувала у парламенті кількість мандатів, пропорційну кількості поданих за неї голосів. При всій демократичності у цій системі є один недолік. Вона гарантує представництво навіть дрібних партій, що при парламентській чи змішаній формах правління створює проблеми з формуванням уряду. Таке стає можливим, коли жодна партія не має у парламенті абсолютної більшості або не може її створити, не вступивши в коаліцію з іншими партіями. В багатьох країнах намагаються згладити цей недолік, а також надлишкову фрагментацію партій, вводячи "виборчий поріг" (бар'єр) -найменша кількість голосів, необхідна для обрання одного депутата. Як правило, в різних країнах це 2-5%.

Існує багато варіантів пропорційної системи голосування:

система із загальнонаціональним партійним списком (Ізраїль, Нідерланди). Голосування відбувається у масштабі всієї країни в межах єдиного загальнонаціонального округу;

система з регіональними партійними списками передбачає формування кількох округів (Австрія, Скандинавські країни, Іспанія, Греція тощо);

система з закритим списком: виборець голосує за партію і не може виразити свою перевагу окремим кандидатом, занесеним у партійний список. Кандидати у партійному списку розташовуються у порядку убутної важливості, і ті, що розташовані у кінці списку, мають менше шансів на перемогу;

система з відкритим списком дозволяє голосувати за партію і виражати перевагу комусь з її кандидатів, тобто виборці можуть змінити розташування кандидатів у списку (преференційоване голосування). Робиться це різними способами: виборець ставить хрестик навпроти прізвищ кандидатів, яких він хотів би бачити (Бельгія); вписує прізвища кандидатів у бюлетень (Італія); розташовує кандидатів за ступенем значущості (Швейцарія, Люксембург тощо).

Ідеальної виборчої системи не існує. Кожна з них має свої плюси й мінуси.

Прибічники використання традиційних різновидів мажоритарної системи голосування серед головних її недоліків виділяють такі:

не відображає реального становища політичних сил в країні і не забезпечує їхнього адекватного представництва у парламенті. В першу чергу це поширюється на систему голосування в один тур, коли переміжною стороною є кандидат, що набрав менше половини голосів від загальної їх кількості. Але навіть якщо одна сторона набирає 52%, проблема зберігається - 48% виборців будуть позбавлені представництва. Бувають випадки, коли "пропадають" до двох третіх голосів, поданих за кандидатів, що не пройшли. Подібна ситуація може виступати джерелом потенційних політичних конфліктів і сприяти активізації непарламентських методів боротьби з боку сторони, яка програла;

породжує диспропорції між набраними голосами і отриманими мандатами. Наприклад, у 1997 р. на парламентських виборах у Великобританії лейбористи отримали 64% мандатів, при цьому за них проголосувало лише 44% виборців, консерватори отримали відповідно 31% голосів і 25% мандатів, а ліберальні демократи - 17% голосів і всього 7% місць;

встановлює залежність результатів голосування від нарізання округів, що може створити "спокусу" махінацій з визначенням їх кордонів і чисельністю виборців для отримання виборчої вигоди;

можливість переважання регіональних (місцевих) інтересів над загальнонаціональними;

призводить до подорожчання виборчого процесу при необхідності проведення другого туру.

До позитивних моментів пропорційної системи виборів відносять такі:

забезпечує більш адекватне представництво політичних сил;

скорочує кількість "неврахованих" голосів виборців. Навіть при використанні виборчого бар'єру рідко буває, щоб виявилось неврахованим більше однієї четвертої голосів, і ще рідше ця кількість наближається до однієї другої;

дозволяє забезпечити представництво меншостям (наприклад, етнічним, релігійним);

стимулює створення партій і розвиток політичного плюралізму.

Але у цієї системи є слабкі сторони:

слабкий зв'язок кандидата у депутати з виборцями;

залежність депутата від партійної фракції у парламенті;

породжує більшу кількість фракцій у парламенті, що змагаються між собою і як наслідок - негативно впливає на стабільність роботи останнього;

сприяє формуванню (при парламентській і змішаній формах правління) коаліційних урядів, які інколи бувають менш ефективними і стабільними, ніж однопартійні уряди;

потенційно збільшує вплив партійної еліти при формуванні виборчих списків, особливо якщо використовується система з закритим списком.

В деяких країнах (Німеччина, Болгарія) намагаються знайти компроміс між двома системами виборів і використовують різні варіанти змішаної системи, яка передбачає поєднання елементів пропорційної і мажоритарної систем. Це ж саме питання піднімається й у Верховній Раді України.

В політології активно обговорюється питання про вплив систем голосування на конфігурацію партійної системи країни і характер міжпартійних взаємовідносин.

Західний політолог Р.Кац, проводячи дослідження у Великобританії, Ірландії та Італії, прийшов до таких висновків:

пропорційне представництво сприяє прояву з боку партій більш ідеологізованих і радикальних позицій з політичних питань, ніж в умовах відносної більшості;

у двопартійних системах ідеологічні позиції партій поступово наближаються;

партії, які конкурують в малих округах, будуть переважно орієнтуватися на персоналії лідера і патронаж, а партії, що конкурують у великих округах, будуть схильні до проблемної орієнтації.

Запитання для самоперевірки:

1. Чи можлива справжня демократія? Чи демократія є утопія? Відповідь обґрунтуйте.

2. Що таке пряма демократія, які вона має переваги?

3. Чому необхідна представницька форма демократії? Які вона несе обмеження демократії?

4. Назвіть основні сучасні концепції демократії, розкрийте їх зміст?

5. Чим сучасна демократія відрізняється від античної?

6. Чому ЗМІ виступають інструментом демократії?

7. Чому вибори – необхідна ознака і умова демократії?

8. Що таке виборча система?

9. Які є види виборчих систем?